

*MƏQALƏ***Mərcan Sofiyeva**

Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsinin elmi işçisi

sofiyeva.mercan@mail.ru**184**

1 (16) 2020

**İngilis ədəbiyyatında
«Qoca, xeyirxah İngiltərə» obrazı**

İngilis milli ədəbi-mədəni mühitinin əsas meyllərini xarakterizə edərkən yaradıcı şəxslərin öz tarixi keçmişlərinə olan xüsusi münasibəti və rəğbəti diqqəti cəlb edir. Bu keçmişə bağlılıq yeni dövr ingilis ədəbiyyatına, mədəniyyətinə, incəsənətinə yeni, eyni zamanda, yeni olduğu qədər də qədim köklərə malik bir obrazı - «Qoca, xeyirxah İngiltərə» obrazını gətirdi. Əsrlərin sınağından keçərək nəsildən-nəsilə ötürülən və bu günə qədər ingilis xalqının kimlik yaddaşında varlığını qoruyub saxlayan bu obraza ədəbiyyat və incəsənət nümunələrində tez-tez müraciət olunur. İngilis bədii ədəbi-estetik təxəyyülünün məhsulu olan «Qoca, xeyirxah İngiltərə» keçmişin xatirəsi kimi hər bir ingilisin düşüncəsində müqəddəs bir toxunulmazlığı ehtiva edir. Bu obraz ingilis xalqının kimlik böhranı yaşadığı bir dövrdə müasir İngiltərənin simvoluna çevrilmişdir. Bu həqiqət yaradıcı insanlarda keçmişlə bağlı xatirələri düşünərkən və qələmə alarkən çox dərin xiffət hissi oyadırdı. Bir çox ingilis tədqiqatçıları öz əsərlərində bu mifoloji obrazı «keçmişin nostalgiyası» kimi təqdim etmişdilər.

«Qoca, xeyirxah İngiltərə» obrazı xoşbəxt həyat, ədalətli zamanə, ədalətli hökmdar, insan səadəti, irqi və sinfi bərabərlik və bu kimi digər müsbət xarakterli fəlsəfi ideyaları tərənnüm edirdi. Ədəbiyyat və incəsənət nümayəndələrinin İngiltərədə XX əsrin II yarısında mövcud olan qeyri-stabil vəziyyətə, insani dəyərlərin get-gedə unudulmasına, hakimiyyətin ədalətdən çox diktatura və imperialist siyasəti təbliğ etməsinə etirazsəsini ucaltması məhz onların bu obraza müraciətində əksini tapdı. Ədəbi-bədii, estetik təfəkkürdə izlənilən bu yaradıcı üsyan dövrün aqressiyasının tənqidinə yönəlməklə

yanaşı, mif və gerçəkliyin təzahürü olan həmin dövrün xatirəsi ilə bağlı nostalgiya hislərinin oyanması, keçmişə pərəstişin əyani nümunəsi, eyni zamanda, müasir ingilis milli özünüdərkinin və ideologiyasının ayrılmaz bir parçası, bütöv bir vahidi təşkil edən əsas elementlərdəndir.

“Qoca, xeyirxah İngiltərə” anlayışı mif və tarix, həqiqət və əfsanə, gerçəklik və təxəyyül arasında dərin məzmunlu bir anlayış kimi konkret mənə və xüsusiyyətlərə malik bir obrazdır. Həmin obrazın nə qədər həqiqətə uyğun olması bu günkü tarixçiləri, ədəbiyyatşünasları və etnoqrafları dərinlən düşündürən bir sualdır. “Qoca, xeyirxah İngiltərə” bəzən isə “Şən İngiltərə” kimi bir çox elmi və bədii ədəbiyyatlarda əksini tapan bu obraz ingiliscə “Merry England” yaxud “Merry old England” kimi səslənir. Ancaq həmin ifadənin daha qədim və arxaikləşmiş ingiliscə forması “Merrie Olde England”dır. Bu ifadələrin hər biri müxtəlif cür səslənməsinə, yaxud yazılmasına baxmayaraq xoşbəxtlik və ədalət saçan vahid bir obrazı ifadə edir. Obraz özündə ingilis milli-mənəvi və mədəni-estetik dəyərlərini, adət-ənənələrini, ingilis cəmiyyətinin üzvü olan insanların yaşam tərzini, həyat fəlsəfəsini cəmləşdirərək vahid mükəmməl bir ingilisçilik nümunəsini ortaya qoyur. Əslində bu obrazı ingilis cəmiyyətinin və mədəniyyətinin ideallaşdırılmış forması kimi bəzən utopik cəmiyyət obrazı da adlandırmaq olar. Müxtəlif tədqiqatçıların fikrinə əsasən söyləmək olar ki, orta əsrlər dövründən ingilis sənaye inqilabına qədər, həqiqətən, bu həyat tərzini İngiltərədə mövcud olmuşdur. İngilis tədqiqatçı Ronald Xatton “Qoca, xeyirxah İngiltərə”nin 1350-1520-ci illər arasında, həqiqətən də, mövcud olduğunu vurğulayır¹⁹⁸. Digər ingilis tədqiqatçısı Tom Hatkinson tarixdə bir əfsanə, əfsanə içində tarix olan həmin zamanın sənaye inqilabı və reformasiyalar dövrünün başlanması ilə sona çatmasını qeyd edir¹⁹⁹.

Bu obraz ingilis ədəbiyyatında “xüsusi ingilis mədəni tipi”nin təyin olunmasında ayrıca çəkiyə malikdir. Xalqın düşüncə tərzini, mənəvi dünyası və milli təfəkkürünün formalaşmasında müxtəlif səviyyələrdə təzahür edən “Qoca, xeyirxah İngiltərə” obrazı ədəbiyyatda ingilisçilik ənənələrinin davamlılığına əsas verirdi.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq təcridən Böyük Britaniya İmperiyasının süqutu ilə nəticələnən çökmə prosesi XX əsrin II yarısına qədər davam etdi. Böyük bir imperiyanın çökməsi orada yaşayan müxtəlif soy - kökünə malik xalqlar arasında “milli kimlik böhranı”nın yaranması ilə nəticələndi. İngilis xalqı həmin mürəkkəb dövrdə kimlik axtarırlarının nəticəsi olaraq keçmişə üz tuturdular. Keçmişin hər bir nümunəsi, xatirəsi, hadisəsi onlar üçün belə ağır keçid dövründə tapına biləcəkləri bir məbədə çevrilmişdi. Siyasi və iqtisadi çökmənin fonunda həm də gərgin bir milli özünüdərk böhranı yaşayan ingilis xalqı daha dərin köklərə malik “Qoca, xeyirxah İngiltərə” obrazını yaşatmaq ənənəsi ilə həm də daha möhkəm bünövrəsi olan bir varlığa söykənmiş olurdular.

“Qoca, xeyirxah İngiltərə” obrazı özündə möhkəm ingilis qəsri, güclü lakin insanpərvər və xeyirxah cəngavərlər, xalqa xidmət edən hökmdarlar, ədalətli quldur, xüsusi formalı evləri, yaşıl təbiət, ingilis mədəniyyətinin bu gündə bir parçası olan “çay mərasimi”, isti nənə evi, şən və xüsusi yumor hissəsinə malik ingilis insanını, adət-ənənələri kimi mədəni-estetik dəyərləri ehtiva edirdi. Demək olar ki, “Qoca, xeyirxah İngiltərə” obrazı özündə möhkəm ingilis qəsri, güclü lakin insanpərvər və xeyirxah cəngavərlər, xalqa xidmət edən hökmdarlar, ədalətli quldur, xüsusi formalı evləri, yaşıl təbiət, ingilis mədəniyyətinin bu gündə bir parçası olan “çay mərasimi”, isti nənə evi, şən və xüsusi yumor hissəsinə malik ingilis insanını, adət-ənənələri kimi mədəni-estetik dəyərləri ehtiva edirdi. Demək olar ki, “Qoca, xeyirxah İngiltərə” obrazı özündə möhkəm ingilis qəsri, güclü lakin insanpərvər və xeyirxah cəngavərlər, xalqa xidmət edən hökmdarlar, ədalətli quldur, xüsusi formalı evləri, yaşıl təbiət, ingilis mədəniyyətinin bu gündə bir parçası olan “çay mərasimi”, isti nənə evi, şən və xüsusi yumor hissəsinə malik ingilis insanını, adət-ənənələri kimi mədəni-estetik dəyərləri ehtiva edirdi.

198 Hutton.R. The Rise and Fall of Merrie England: The Ritual Year,1400-1700, səh.8

199 Tom Hodgkinson, The Guardian, 17 November 2006

yırxah İngiltərə” mifik obrazı ingilis xalqının ən üstün ümummilli keyfiyyətlərinin cəmindən yaranmışdır. Obrazın əsas xüsusiyyətlərini araşdırarkən diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də odur ki, maddi dəyərlər bu utopik dünyada heç bir qiymətə sahib deyil. Hədsiz var dövlət bu aləmdə mənfi keyfiyyətləri simvolizə edir. Çarlz Dikkin- sin “Böyük ümidlər” əsərinin də ideyası məhz bu prinsipdən qaynaqlanır. Yazıçı maddi dəyərlərin heç bir əhəmiyyətə malik olmadığını və insan xoşbəxtliyinin və mənəvi zənginliyin heç bir pul və var-dövlətlə alınmayacağı mesajını verir.

Mistik dünyagörüşü bütün dövrlər üçün, xüsusilə də XX əsrin II yarısında mövcud olan bu keşməkeşdə möcüzə gözləyən ingilis xalqının və ədəbi bədii təfəkkür sahiblərinin yaradıcılığının ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir. “Qoca, xeyirxah İngiltərə” obrazı özündə xalqın mifik təfəkkürünü əks etdirən sirli və sehrlı quvvələri – mələklər, sirli meşə varlıqları kimi mifoloji varlıqları da ehtiva edirdi. Oksford Universitetinin professoru Roy Cac qeyd edir ki, “bu heç bir zaman mövcud olmayan bir dünyadır, o təxəyyülün məhsulu olan elə bir landşaftdır onun haqqında hər hansı normal tarixi bir əsasa söykənən söz söyləmək mümkün deyil”²⁰⁰. Keçmişdə belə bir ideal cəmiyyətə malik ingilis xalqı həmin cəmiyyətin varlığının həsrəti ilə ingilis ədəbi-bədii nümunələrinə bu obrazı daşımaqla milli dəyər və keyfiyyətlərinin hər zaman keşiyində durduğunu və yaşatdıqlarını sanki bir daha nümayiş etdirmiş oldular.

Bu mifik obrazın həqiqət olması haqqında bir sıra faktlar da özünü göstərir. Belə ki, “Qoca, xeyirxah İngiltərə” obrazının rəmzinə çevrilən “ədalətli quldur obrazı” - Robin Huddur. İngiltərədə məşhur “Şervurd” meşəsində məskunlaşan ədalətli quldur qəhrəman Robin Hud bir sıra ingilis tarixi mənbələrində, o cümlədən, Nottingem kilsəsinin bu günə qədər qorunub saxlanılan əlyazmalarında tarixi şəxsiyyət kimi həqiqətən XIII-XIV əsrlərdə yaşaması haqqında bir sıra faktlar mövcuddur.

Bütün XIX əsr Viktorian dövründə yaranan əsərlərdə bu obrazın müxtəlif elementləri qabarıq şəkildə özünü büruzə vermişdir. Valter Skott, Ceyn Ostin, Şarlot Bronte, Çarlz Dikkins, Mark Tven, Oskar Uayld, Bernard Şou, Kiplinq, Herber Uells və digər müəlliflər öz əsərlərində bu obraz vasitəsilə ingilis milli düşüncə tərzini, adət-ənənələrini, xalqın azadlıq, ədalət, həqiqət, xoşbəxt həyat kimi dəyərlərə çox böyük qiymət verdiyini sərgiləmişdirlər.

Tarixi roman janrının banisi olan Valter Skott yaradıcılığında “Qoca, xeyirxah İngiltərə” obrazı xüsusi yer tutur. Tarixlə bütünləşən bu əfsanəvi obrazın elementlərinin çox böyük ustalığ və sevgi ilə təsviri onun xüsusilə “Rob Roy” və “Ayvenqo” əsərlərində əksini tapmışdır. Hər iki əsərin süjet xəttində yazıçının ingilis xalqının əfsanəvi qəhrəmanı Robin Huddan bəhrələndiyini görürük. Yazıçı dəfələrlə “Rob Roy” əsərinin qəhrəmanının məhz Robin Hud kimi igid, cəsur və xalqını sevən ədalətli bir quldur olduğunu əsərin müxtəlif səhifələrində vurğulayır. Hətta, onun xarici görkəminin belə Robin Huda bənzədiyini qeyd edir. Qeyd etmək lazımdır ki, əgər Robin Hud ingilis xalqının mifik olduğu qədər real qəhrəmanı idisə, Rob Roy şotland xalqının qəhrəmanı idi. Lakin Robin Huddan fərqli Rob Roy tamamilə yazıçının şəxsi təxəyyülünün məhsuludur. Yazıçının “Ayvenqo” əsərində isə əsir götürülmüş ingilis kralı Robin Hud və onun dostları, ingilis xalqının nümayəndələri tərəfindən xilas edilir. Xalqın qəhrəman obrazının xəyanət nəticəsində əsir düşmüş ingilis hökmdarını xilas etməsi bu

200 Judge. R. “May Day and Merrie England” *Folklore* 102.2 (1991, pp.131-148)

əsərdə simvolik xarakter daşıyırdı. Yazıçının, bəlkə də, bu simvolik və obrazlaşmış həqiqəti təsvir etməsi keçmişin xatirələrinin, yəni “Qoca, xeyirxah İngiltərə”də mövcud olan ənənələrin yenidən dirilməsi və həmin keyfiyyətlərin mövcud cəmiyyətdə tətbiqi yeni siyasi-ictimai böhran vəziyyətində olan İngiltərəni xilas edəcəyinə daxili inamından irəli gəlirdi.

XIX əsrin II yarısından etibarən Viktorian dövründə formalaşan “ingilisçilik” anlayışının əsasında duran meyarlardan biri “Qoca, xeyirxah İngiltərə” obrazı ən yüksək şəkildə daha bir yazıçı Çarlz Dikkensin əsərlərində əksini tapmışdır. Əbəs deyil ki, bir sıra müəlliflər Çarlz Dikkensi “Qoca, xeyirxah İngiltərə”nin, klassik ingilis ədəbiyyatının və mənəviyyatının “zəkası, ləyaqəti və vicdan hissidir” deyə xatırlayırlar. O, həqiqətən ingilis ədəbiyyatında həmin yazıçılardan idi ki, insanlara əsl həqiqətləri çatdırmaq üçün böyük bir irs qoymuşdur. Əsərlərində “Qoca, xeyirxah İngiltərə”ni tərənnüm və təbliğ edən yazıçı öz dövründəki cəmiyyətdə baş verən haqsızlıqlara, yoxsulluğa, etiraz səsinə özünəməxsus şəkildə ucaltmışdı. Onun qəlbindən gələn hayqırtı və keçmiş gözəl günlərin və ənənələrin nostalgiyası “Oliver Tvist”, “Pikvik klubunun qeydləri”, “Devid Koperfild” və digər əsərlərində mükəmməl bir şəkildə təsvir olunmuşdur. Öz zamanəsinin ictimai mənzərəsini geniş əks etdirən, kapitalist-burjua şəraitində yoxsulların ağır vəziyyətini, xüsusən səfillərin və kiçik yaşlı uşaqların ehtiyac üzündən çəkdiyi müsibətləri inandırıcı bir ifadə forması ilə təsvir etmiş və cəmiyyətdə gedən həmin proseslərə kəskin etirazını çox həssas şəkildə bildirmişdir.

Dahi yazıçı “Oliver Tvistin macərələri” əsərinin qəhrəmanı olan kiçik yetim uşağı cəmiyyətin haqsızlıqlarının qaranlıq və sahipsiz küçələrdə səfil həyatı yaşamasına səbəb olmasını göstərirdi. O, Oliver Tvistin Londonda yaşayan yüzlərlə belə yetim və kimsəsiz uşaqların prototipi kimi təqdim etmişdir. İngiltərədə yaşayan uşaqların bu cür səfil həyatı yaşaması dahi yazıçını dərinəndən düşündürürdü. O, “Oliver Tvist” əsərini faciəvi bir sonluqla da bitirə bilirdi. Lakin yaradıcı təxəyyülünün genişliyi və yazıçının şəxsi keyfiyyətlərindən irəli gələn optimizm hissi əsərin xoşbəxt bir sonluqla tamamlanmasına gətirib çıxardı. O, həqiqətən möcüzələrə inanır, yetim və səfil uşaqların xoşbəxt cəmiyyətdə yaşayacağı zamanın bir gün gələcəyinə işarə edirdi. Yazıçının əsərləri içərisində “Qoca, xeyirxah İngiltərə”ni təbliğ edən ən gözəl nümunə isə onun “Yeni il hekayələri”dir. Yazıçı bu əsərində də yüksək insani keyfiyyətləri, xoşbəxt həyatı və bəxtəvər insanları təsvir edərək isti ailə ocağını ideallaşdırmağa nail olmuşdur. Beləliklə, demək olar yazıçının təxəyyülündə “Qoca, xeyirxah İngiltərə” obrazı ideal cəmiyyət modeli kimi formalaşmış və bütün əsərlərində bu zamanəni xoşbəxtlik və səadət rəmzi kimi təqdim etmişdir. Keçmişin adət-ənənəsi, mənəvi dəyərləri, insani münasibətləri yazıçıda heyranlıq hissi doğurur və zamanəsinə etiraz səsi isə həzin bir şəkildə əks olunurdu.

R.Kiplinqin “Qoca İngiltərə” haqqında nağıllarında da bu obraz möhtəşəm şəkildə əsərin mərkəzində canlanır. Hər bir hekayə o zamanın xoşbəxt və şən insanların, cəngavərlər dövrünün artıq əfsanəyə çevrilmiş ən mükəmməl xüsusiyyətlərini və bu sirli dünyanı yaşadan hər bir elementi canlandıraraq əsərinin mərkəzi xəttinə çevirməklə ona yenidən həyat verir. A.Slobojan yazır ki, “Qoca İngiltərə” haqqında nağıllarda R.Kiplinq vacib mənəvi-estetik problemlərə toxunur – insan xoşbəxtliyi, onun həyatının mənası, insanlar qarşısında borcu, insan taleyi və iradəsi – o problemlər ki, bu gün də

bizim hər birimizi həyəcanla düşündürür"²⁰¹.

XX əsrin II yarısından etibarən ingilis xalqı iki dünyanın arasında qalmışdı. Bir tərəfdə gələcəkdə onları gözləyən naməlum, tanımadıqları və qaranlıq İngiltərə var idisə, digər tərəfdə keçmişlərində mövcud olan, çox yaxşı bələd olduqları, insanlara xoşbəxtlik, səadət, sevinc, xeyirxahlıq bəxş edən "Qoca, xeyirxah İngiltərə" dururdu. Bu xoşbəxt zamanın nisgili ingilis xalqının dünyagörüşündə əhəmiyyətli yer tuturdu. Hər iki dünyanın bədii tərənnümü XX əsr ingilis ədəbiyyatında müxtəlif formalarda və məzmununda təzahür edir. Belə bir fikir müxtəlifliyi qarşısında qalan yaradıcı şəxsiyyətlər üstünlüyü gələcək İngiltərəyə deyil keçmişin xatirəsi olan "Qədim İngiltərə"yə verirdi. Yaradıcı şəxslər iqtisadi reformanın qədim İngiltərənin mədəniyyətini və zəngin mədəni-estetik irsini zaman-zaman məhv etməsinə etiraz olaraq yaradıcılıqlarını qədim İngiltərə motivləri üzərində qurur, orta əsrlərdə mövcud olan İngiltərə cəmiyyətini ideallaşdırır və beləliklə də, onu müqəddəslik səviyyəsinə qədər yüksəldirdilər. Təsadüfi deyil ki, "Qoca, xeyirxah İngiltərə" bəzən "Müqəddəs Qoca" kimi də təqdim olunur. İngiltərənin imperialist siyasətini pisləyən yaradıcı insanlar özlərinin daha ideal və mükəmməl cəmiyyətdə yaşamaq arzusunu bu şəkildə nümayiş etdirirdilər.

Beləliklə, XX əsrin ikinci yarısında ingilis nəsrində mövcud olan ənənələrdə "keçmişin abidəsi" imperiyanın süqutu nəticəsində kimlik böhranı yaşayan ingilis xalqının şüurunda milli özünüdərkini ayırmaz tərkib hissəsinə çevrilməsi ilə nəticələndi. İngilis mentalitetinin böyük əhəmiyyət kəsb edən cəhəti ondan ibarətdir ki, ingilis insanı üçün keçmiş özlüyündə ideal bir nümunə sayılır və bu gün də ənənələrə sadıqlıq onların keçmişdə baş vermiş ən kiçik hadisələrə belə çox böyük dəyər verməsindən xəbər verirdi. L.P.Repina yazırdı: "İngilis ədəbiyyatında dərin kökləri sərgiləyən və milli ənənələrin davamlılığını əks etdirən keçmiş haqqında təsəvvür milli özünüdərkini əsas tərkib hissəsi kimi özünü göstərir"²⁰².

Ədəbiyyat nümunələrində həmin dövrdə baş verən real hadisələrin müasir cəmiyyətin aktual problemlərinin bədii əksi, "müasir insanın böhranı" demək olar ki, həmin dövrdə yaranan bir çox ingilis əsərlərində təzahür edən əsas problemə və əsas ideyaya çevrilmişdir. Bu problemlər ingilis ədəbi-bədii fəlsəfi və milli təxəyyülünün məhsulu kimi özünəməxsus şəkildə təqdim olunmaqla yanaşı həmin dövr ingilis ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətini əks etdirirdi.

Müasir ingilis ədəbiyyatında da bu ənənə davam etməkdədir. İ. Vonun "Elena" əsərindəki aydın sezilən keçmişə rəğbət, Con Faulzun "Yaşıl İngiltərə" obrazı və Robin Hud haqqında düşüncələri, Qrem Sviftin əsərlərinin sirli və sehrlı coğrafiyası "Qoca, xeyirxah İngiltərə" obrazının bütün dövrlərdə yaradıcı insanlara ilham verdiyinə bir daha əmin oluruq. Beləliklə, kökləri tarixin dərinliklərinə gedən "Qoca, xeyirxah İngiltərə" obrazı ingilis milli ədəbiyyatının əsasında duran vacib amillərdən birinə çevrilmişdir.

201 Редьярд Киплинг. Сказки Старой Англии. Ленинград, "Детская литература", 1984 səh.5

202 L.P.Repina. От истории империи к истории Британских островов, или как писать национальную историю в мультикультурном обществе. Электронный научно-образовательный журнал "История". 10/33.2014